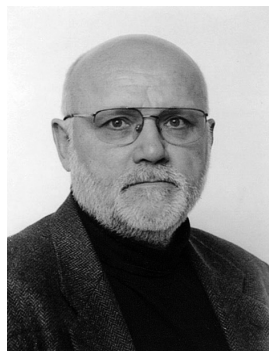

Dušan Kerný

**Hodiny ukrajinčiny pre začiatočníkov
(Hľadanie identity bez cudzieho zasahovania
alebo Ako sa zmieriť s minulosťou)**

Keď prejdete z Bardejova pár kilometrov za Becherovom k slovensko-poľskej hranici, na priechode je pusto. Prázdno. Nezvyčajná atmosféra neistoty z opustených budov a rámp, čo stratili význam. Cítite duchov zašlých čias kontrol a prehliadok ľudí a áut. Priechod dnes slúži ako kulisa pri fotografovaní, keď prechádzate z bezhraničného (schengenského) priestoru jedného štátu Európskej únie do druhého.

Necelý kilometer odtiaľ sa lesnou cestou, v závere stúpajúcou do prudkého kopca, dostanete na cmiť z čias prvej svetovej. Tento kraj je doslova posiaty mŕtvymi mnohých národov bývalej cisárskej a kráľovskej rakúsko-uhorskej armády a armády najväčšej monarchie na svete, ruskej, cárskej. Nezostal z nich, tých monarchií, kameň na kameni. Našinec, ako je to u Slovákov takmer vždy, má svoje osobitné nutkanie sem ísť aspoň raz. Tu na kopci, dnes tesne na poľskej strane hranice, kedysi to však bolo územie jedného celku, rakúsko-uhorskej monarchie, je jeden z tých cmiťov, ktoré zvečnil a svojím umením zrejme aj pred spustnutím zachránil architekt Dušan Jurkovič.

Kedysi bol mohutný drevený kríž cintorína na samom vrcholci kopca vidieť z každej strany. Dnes je všade les. Aj tu svojbytný architekt vtláčil kopcu svoju pečať. Avšak uprostred kedysi pohraničného lesa, ktorý je dnes po prudkých zvratoch, akoby epizódach dejín, znovu jedným priestorom, architekt a jeho drevené kríže zrejme chránili od čias prvej svetovej vojny pred spustnutím hroby mŕtvych v rozličných uniformách. Je to jeden z viacerých cintorínov na poľskej strane, ktoré sa stali nezabudnuteľné a vyhľadávané pre monumentálnu pôsobivosť jurkovičovských drevených krížov.

Keď sa z vrcholu priesmyku spustíte na poľskú stranu, prvá dedinka má veľavravný názov – Konieczna. Tu v rôznych časoch bývala naozaj konečná. Vždy inak a vždy pre niekoho iného. Hranica je len niekoľko sto metrov hore do kopca. Drevený kostol má vôkol hroby, niektoré à la Jurkovič. Keď sa tu

ocitnete v čase Paschy, Veľkej noci východného rítu o dva týždne posunutej, prehovorí k vám dejiny osobitnou prenikavosťou. Z tejto obce, z Koniecznej, pred vyše polstoročím vystaľovali miestne lemkovské obyvateľstvo. Z hôr a lesov k pobrežiu Baltu deportovali jeden z prúdov rusínskeho obyvateľstva. Tí, čo prežili deportácie a nezložili kosti inde, sa do svojho kostola mohli vrátiť až po mnohých desaťročiach. Po roku 1989. Pripevnili na chrám malú, dnes zhrdzavenú tabuľku. Pripomína minulosť. To, že sa na poľskom území, na rozdiel od Slovenska či Československa, po roku 1944 do roku 1947 bojovalo, a boli aj masové etnické čistky. Vystaľovanie dedín malo pripraviť tzv. banderovcov o zázemie a podporu miestneho rusínskeho obyvateľstva.

Nad hrobmi roztrúsenými v tieni dreveného kostola, v tichu, kde počuť len šum vetra v korunách mohutných líp, si osamelý návštevník zrazu uvedomí, že nič sa neskončilo. Naopak, v Koniecznej sa mu len poodchýlili dejiny, s ktorými sa bude musieť vyrovnáť. Všadeprítomné a nedopovedané dejiny. Lekcie, takpovediac hodiny ukrajinských dejín. A v nich zrejme aj s gordickým uzlom dejín nikdy úplne neuznaného karpatského národa Rusínov.

Na to, prečo si takéto otázky kladieme, je niekoľko odpovedí. Jednou z nich je dnes asi nevyhnutá potreba dať do rovnováhy ponímanie Slovenského národného povstania ako protifašistického piliera slovenskej štátnosti s náchylnosťou oficiálnej politiky bezvýhradne prijímať ukrajinské ponímanie dejín, okrem iného aj časti dejín týkajúcej sa Podkarpatskej Rusi ako súčasť prvej ČSR. Problémom je aj súčasná oficiálna politika ukrajinského štátu, ktorá je kameňom úrazu pre okolité štáty, medzi nimi Slovenská republika, no osobitne Poľsko, pokiaľ ide o ideológa a vodcu Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) a jej vojenskej časti Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), dnes ukrajinského národného hrdinu Stepana Banderu.

V neposlednom rade ide na prahu 75. výročia konca druhej svetovej vojny o rozdiely vo vnímaní úlohy Červenej armády v porážke fašizmu či ZSSR pri oslobodzovaní Slovenska, čo znamenalo aj prinavrátenie území okupovaných po viedenskej arbitráži po novembri 1938. V širších súvislostiach ide dnes najmä aj o ponímanie nacionalizmu v strednej a východnej Európe, osobitne na Slovensku a na Ukrajine po roku 1989, resp. 1991, po vzniku samostatnej Ukrajiny. Nehovoriac o tom, že terajšie oficiálne ukrajinské ponímanie neraz na ruby obracia súčasné historické a spoločenské ponímanie slovenské, napríklad pokiaľ ide o rok 1945.

Návod, ako to všetko pochopiť, netreba hľadať v politickej propagandistickej kampani či rétorike volebných kampaní, v ich prudkom, manipulačnom slovníku. Možno sa orientovať na to, ako to poníma ukrajinská literatúra či spiso-

vatelia alebo vedci z oblasti kultúry, ukrajinskí intelektuáli. Osobitne tí, čo sa dobre vyznajú a sú uznávaní aj v zahraničí, tí, ktorých ponímanie roky formuje kontakt s európskym literárnym prostredím.

Kateryna Botanovová, kurátorka kultúrneho festivalu vo švajčiarskom Bazileji, zastáva názor, že v prípade súčasnej Ukrajiny ide o „nacionalizmus oneskoreného, opozdivšieho sa národa, ktorý je však nevyhnutný, o ktorý sa musí Ukrajina opierať, nacionalizmus musí jej byť oporou, vďaka ktorej sa musí vzhopíť, vzpriamiť, vystrieť, narovnať“. Zásadný rozdiel vidí K. Botanovová v tom, že „v celoeurópskom ponímaní sa rozličné kľúčové dejinné udalosti ponímajú zúžene, vlastne inak“. Osobitne ide o dejiny 20. storočia, o ne sa vedie priam zúrivy zápas, priam boj o ponímanie v súčasnej politike vo východnej strednej Európe. Prístup k výkladu dejín v dnešnej politike pripomína, že v tejto súvislosti vlastne jestvujú dve Európy. V popredí je úplne iný dôraz „východnej strednej Európy na udalosti, než aký sa kladie v západnej Európe. Nech už ide o storočnicu skončenia prvej svetovej vojny, začiatok druhej svetovej vojny pred 80 rokmi, pád Berlínskeho múru a koniec studenej vojny pred 30 rokmi, inak sa to odohralo na Západe a inak na Východe. Na východ od Rakúska či Nemecka sa nič neskončilo. Naopak, začala sa vojna všetkých proti všetkým.“

Obdobie medzi prvou a druhou svetovou vojnou je významné pre všetky krajiny východnej strednej Európy, „no pre Ukrajinu je to osobitne mimoriadne dôležité“. Prečo? „Pretože na roky po prvej svetovej vojne pripadajú prvé pokusy Ukrajincov založiť si vlastný štát.“ V skutočnosti išlo o dva štáty, Ukrajinský štát a Západoukrajinskú ľudovú republiku, bol to prvý pokus ukrajinskej politickej a intelektuálnej elity nemať len autonómiu v rámci iného štátu, ale vytvoriť suverénny politický subjekt. Za tento projekt sa platila vysoká cena. V rokoch 1917 – 1920 bojovali na území dnešnej Ukrajiny bolševici a ich protivníci bielogvardejci, Ukrajinci, nemecká armáda a rozliční povstalci, pričom sa hranice a koalície neustále menili. Kateryna Botanovová uzatvára, že „na rozdiel od väčšiny svojich susedov vo východnej strednej Európe nemohli Ukrajinci úsilie o vytvorenie svojho štátneho útvaru dokončiť a ukrajinské územie bolo rozdelené medzi štyri štáty – Poľsko, sovietske Rusko, Rumunsko a Československo –, v ktorých Ukrajinci boli nanovo utláčani a obmedzovaní v právach“.

Práve takéto ponímanie dejín ako faktu, že aj prvá ČSR utláčala obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, vedie autorku k záveru: „Ukrajinský nacionalizmus korení v týchto časoch, vracia sa k tomuto času, naspäť k tomu, čo nasledovalo po rokoch prvej svetovej vojny. Vtedy z rozpadu impérií profitovali iné európske nacionalizmy, prispeli k rozpadu impérií, a aj ho spôsobili. Iné naciona-

lizmy (medzi ktoré autorka zrejme asi zahŕňa aj „nacionalistický“ vznik Československa a v rámci neho teda aj slovenský nacionalistický podiel na rozpade Uhorska/?/ – pozn. D. K.) majú korene v tých časoch. Lenže pre Ukrajincov zostal nacionalizmus – na rozdiel od iných národov – len ideou, projektom, ktorý sa neviazal k nijakému vlastnému teritóriu, kde by sa národná myšlienka dala premeniť na štát. Nacionalizmus ukrajinského razenia premeny ideológie na myšlienku, ideu, sen o vlastnom suverénnom štáte po celé 20. storočie niesli, uchovávali predovšetkým spisovatelia a intelektuáli. Pritom sovietska moc zaviedla už v tridsiatych rokoch termín ‚buržoázny nacionalizmus‘, čo v konečnom dôsledku viedlo ku kriminalizácii nielen myšlienky ukrajinskej štátnosti, ale rozšírilo sa na kriminalizáciu celej ukrajinskej kultúry.“

Na Slovensku s porozumením možno prijať konštatovanie, že „až do konca osemdesiatych rokov desaťtisíce ľudí obžalovávali, popravovali alebo odsúdili do táborov, predovšetkým to boli kultúrni tvorcovia, intelektuáli, ľudia z akademického prostredia, a to nielen etnickí Ukrajinci“. Spisovateľská a kultúrna obec z rokov dvadsiatych, ktorá oživovala a nanovo vytvárala ukrajinskú kultúru, vošla do dejín ako „znovuzrodení zastrelení“. Podľa Kateryny Botanovovej „nacionalizmus bol vlastne odporom proti totalitnému systému, životom sa totiž platilo za pokus zachovať pamäť na kultúrny kód, preto dôraz na národné cítenie bol vyslovene dôležitou súčasťou mobilizácie spoločnosti proti komunistickému režimu, veď ani poľská Solidarność nebola liberálne, lež sociálno-nacionalistické hnutie“.

Ukrajinská forma zvrhnutia komunizmu sa vyznačovala všetkým možným, len nie úsilím o liberálnu demokraciu. Vystrašení pokusom o puč v Moskve v roku 1991 vyhlásili komunisti spolu s nacionalistami na začiatku deväťdesiatych rokov ukrajinskú nezávislosť. A zatiaľ čo si prví, teda komunisti, vcelku úspešne medzi sebou podelili ekonomické dedičstvo, tí druhí sa sústredili na znovuoživenie ukrajinskej kultúry. Ukázalo sa, že komunisti boli šikovnejší, oligarchická ekonomika sa naplno rozbehla už na konci deväťdesiatych rokov. Trvalo viac ako dve desaťročia, kým nastal návrat k vlastným dejinám, k pamäti, jazyku, kultúre, k spoločenskému sprítomneniu toho, čo bolo zakázané, potláčané, ničené, a došlo k obnove vzdelania a kultúrnej politiky.

„Národné oslobodzovacie hnutia vždy hľadajú ‚hviezdnu hodinu‘, v ktorej sa pokúšajú obnoviť, rekonštruovať z fragmentov ucelené dejiny. Avšak na Ukrajine len ťažko nájsť takú hviezdnu hodinu. A to je dôvod, prečo politici obnovenia pamäti vytvorili celú stenu ikon, a čím boli aktivisti dlhšie prenasledovaní a čím horšie sa s nimi za sovietskych čias hovorilo, tým väčšia je ich dnešná svätožiara.“ A, prirodzene, čo je charakteristické v dejinách 20. storočia stred-

nej Európy, väčšina tých hrdinov je pre susedov nepriateľom, ba dokonca zločincom. Najvýraznejším príkladom je na Ukrajine práve tak ako v susedných štátoch Stepan Bandera, jeden z ideológov organizácie ukrajinských nacionalistov OUN, ktorý v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch všetkými mysliteľnými prostriedkami bojoval za nezávislú Ukrajinu. Zatiaľ čo Banderovi stúpenci pred zločinmi OUN zatvárajú oči, jeho protivníci radi zabúdajú, že tento partizánsky vodca počas celej vojny sedel v nemeckých väzeniach a táboroch.

Preto len málokoho môže prekvapiť, že nacionalizmus na dnešnej Ukrajine, na ktorý vplyva vojna a trvalé ohrozenie Ruskom, nadobudol opäť mobilizačnú funkciu a symboly národnooslobodzovacieho boja sa stali súčasťou štátnej propagandy a, isteže, aj manipulácie. Dnes – a to sa netýka len Ukrajiny – je čoraz ťažšie jasne od seba oddeliť vlastenectvo a nacionalizmus, informácie a propagandu, fakty, vedenie a vieru. Trvá to tak dlho, až sú tieto rozdiely, deliace čiary bolestivo zjavné, viditeľné. Deliace čiary v dnešnej východnej strednej Európe netiahnu medzi pravitou a ľavicou, medzi konzervatívcami a liberálmi. Jasne sformovaná ľavica chýba v každej krajine regiónu. Deliaci čiara prebieha medzi tými, ktorí sú za demokratické práva, slobodu a právo, a tými, ktorí chcú práva čo najväčši obmedziť. Na Ukrajine deliaci čiara neprebieha za nijakých okolností okolo historických osobností, politiky pamäti, hraníc geografických regiónov alebo výziev na národné cítenie. Nie. Deliaci čiara, uzaviera Kateryna Botanovová dôrazne, prebieha medzi rozhodnutím pre slobodu a hrozbou, ktorej je spoločnosť deň čo deň vystavovaná.

V jednom z aprílových vydaní denníka Neue Zürcher Zeitung v prílohe Náぞry a diskusia značnú časť zaberá kresba topiaceho sa. Nevola o pomoc, len mu z vody trčí hlava a prekvapene sa pozerá, ako mu z brehu vypasená postava dobre živeného človeka hádže daždník, modrý daždník, posiaty zlatými hviezdami na okraji, symbol Európskej únie. Keďže text eseje je o bolestivej európskej dezilúzií súčasnej Ukrajiny, kresba nepotrebuje vysvetlenie, kto je kto. Text eseje redakcia označuje za hosťujúci komentár k piatemu výročiu prevratných udalostí na Ukrajine, dodajme, že udalostí, ktoré sa od roku 2014 stali, sú dodnes najvýznamnejšou geopolitickou zmenou v Európe. Text si azda zasluhuje našu pozornosť, pretože je z pera Serhija Žadana, rodáka, z východnej Ukrajiny (Starobilsk pri Luhansku), ročník 1974. Je to najprekladanejší autor, jeden z najznámejších ukrajinských autorov.

Dnes nám to môže pripadať komické, ale pred piatimi rokmi bola Únia naozaj zlomovým bodom všetkého, čo sa udialo na Ukrajine. Zdráhanie, odmietnutie Viktora Janukovyča podpísať asociačnú dohodu s Európskou úniou, ktorej praktické dosahy, úprimne povedané, boli veľmi vágne, boli spúšťačom ma-

sových protestov, ktoré vyvrcholili mocenskou zmenou a viedli k intervencii Ruska, ktorá trvá dodnes. „Európska otázka“ sa stala osudovou otázkou. Pritom, samozrejme, vtedy nešlo o Európu, volanie po európskej integrácii vyneslo na poriadok dňa množstvo otázok, ktoré boli oveľa naliehavejšie než asociácia so zjednotenou Európou. Dnes, päť rokov po anexii Krymu a vpáde „ozbrojených ruských vojakov na Donbas“, hrá „európske rozhodnutie“ podradnú úlohu. Možno preto, že veci sú jasné. Oficiálne Ukrajina oznámila svoje geopolitické smerovanie: Európska únia a NATO. Pre ľudí, prinajmenšom pre tých, ktorí sú v aktívnom veku, sa bezvívazový styk s EÚ stal samozrejmosťou. Hoci stále je časť obyvateľstva, ktoré cíti spolupatričnosť s „ruským svetom“. Ukrajinská pravica polemizuje otvorene a verejne proti Európe a jej základným hodnotám, ale to je priveľmi na okraji, než aby sa to mohlo vydávať za spoločenský prúd.

Otázka však znie: Ako v skutočnosti dnes vyzerajú názory ukrajinskej spoločnosti? Serhij Žadan nám dáva odpoveď: „Po piatich vojnových rokoch Európa už nie je oblasťou vysnívanou, vytúženou. Európa je spojenec a hospodársky partner, ale sotva je príkladom, pokiaľ ide o hodnoty, pretože naše cesty v uplynulých piatich rokoch boli priveľmi odlišné. Úplne iné boli problémy, s ktorými sme sa museli vyrovnávať my a s ktorými oni. Tam, kde mali Ukrajinci podobné problémy, stratégie riešenia boli úplne odlišné. Veľa Ukrajincov vidí v ohlase niektorých európskych politikov na vojnu dvojtvárnosť, rozkladný jazyk tých, ktorým sú dôležitejšie dividendy než presadenia hodnôt, ktoré sami hlásajú. Hodnoty, to je rozhodujúce. Hodnoty, ktoré protivníkov Európy tak zlostia, a Európa ich má stále plné ústa. Tieto hodnoty však strácajú na praktickej hodnote a stávajú sa niečím ako nedeľná modlitba v kostole, ktorý už dávno je len stavebnou pamiatkou. Pre mnoho Ukrajincov protiklad k hodnotám ako sloboda a demokracia nie sú nejaké teoretické presvedčenia, ale niečo, čo sa priamo dotýka ich života, ich fyzického jestvovania, existencie. Praktické vytváranie, vznik morálnych a etických hodnôt je priveľmi dramatický a zložitý proces, než aby o tom človek len s nadšením hovoril. Ak má byť sloboda a demokracia zakorenená v reálnom živote, vyvoláva to množstvo bolestivých otázok. Dobré mienené rady a posudky expertov zo Západu sú úplne mimo, pretože im chýba akýkoľvek vzťah k reálnemu životu, k brutálnym a dramatickým životným podmienkam Ukrajincov. K učiteľovi, ktorý so svojimi žiakmi nedrepeľ v protileteckom kryte, si len ťažko človek vytvorí dôveru.

Pragmatická rutina Európy poskytla v posledných piatich rokoch Ukrajincom dostatok dôvodov, aby zapochybovali o svojich romantických predstavách o Európe. Veď ako sa dá vážne hovoriť o hodnotách a spoľahnúť na eu-

rópskych partnerov, keď hlavy európskych štátov vidíme na futbalových tribúnach vedľa osoby, ktorá vážne porušila politickú rovnováhu v Európe? Ako veriť európskym partnerom hlásiacim sa k demokracii a medzinárodnému právu, keď zároveň zdôrazňujú, aká dôležitá je úzka hospodárska spolupráca s Putinom?

Dezilúzia je síce bolestivá, ale užitočná. Núti nás pracovať na našich vlastných chybách a zaujať jasné pozície. Dezilúzia z Európy, eurodezilúzia je pravdepodobne pre mnohých Ukrajincov bolestivá. Ale som si úplne istý,“ konštatuje Serhij Žadan, „že už len preto bola dôležitá, že Ukrajinci si vybojovali svoj ‚Schengen‘, bezvízový styk, aby sa konečne ocitli na druhej strane železnej opony. A tam pochopili, že Európa už nie je všeliek. A ani by nemala byť. Je dôležité, aby sme bezvízový styk, teda vízovú slobodu, využili na pochopenie, že nikto iný nevyrieši naše problémy, a ani by ich nemal riešiť. A už vonkoncom nie problémy našej identity.“

Argumenty Serhija Žadana: „To, čo sa s nami všetkými odohráva v hraniciach spoločnej Európy, väzí v prvom rade v prístupe k hodnotám, v strate hodnôt, odklonoch od nich, v ich znehodnocovaní. Preto sme bezradní rovnako ako bezmocní, a v tomto sa východná Európa sotva líši od západnej alebo južnej Európy. Všade tam, kde možno pozorovať nárast populistických nálad a nárast radikálnych politických síl, sklon k oddeľovaniu, vydeľovaniu, sa my na východe sotva líšime od vás na západe. My všetci, bez ohľadu na to, kto má aké demokratické tradície a akú životnú úroveň či úroveň blahobytu, sme bezradní a bezmocní voči vymysleným správam fake news a voči populizmu, predajnosti politikov, finančným špekuláciám, morálnej krátkozrakosti a voči tomu, že ľuďom chýba vedomie zodpovednosti. A to bez ohľadu na to, koľko oligarchov u nás pripadá na jedného obyvateľa. Bez ohľadu na to, aké informačné kanály používame či sledujeme, sme náchylní vytvárať si obraz nepriateľa, ktorý nás ohrozuje, ktorý ohrozuje náš blahobyt a bezpečnosť.“

Európsku myšlienku si dnes nikto nemôže privlastňovať výlučne pre seba. „Nech to znie akokoľvek pateticky, poslednou nádejou zostáva, že uvedomenie si spoločnej zodpovednosti sa presadí popri snahe zachrániť si vlastnú kožu,“ uzatvára prozaik.

Texty vykresľujú nielen spôsob uvažovania, ale najmä prístup k európskej verejnosti, v tomto konkrétnom prípade prostredníctvom denníka Neue Zürcher Zeitung, rešpektovaného média nemeckojazyčného sveta. Texty majú poskytovať argumenty napríklad proti tomu, aby najmä občania Európskej únie „rusko-ukrajinskú vojnu posudzovali z proruskej perspektívy ako občiansku vojnu, vojnu dvoch bratských národov alebo ako rozpory medzi nacionalista-

mi“. V tom totiž podľa prozaika Žadana „mnohí Ukrajinci v európskej ozvene vojny vidia pokus koketovať s diktátorom“.

Kľúčový argument ukrajinského prozaika však spočíva v tvrdení o dôležitosti toho, aby si Ukrajinci sami bez cudzieho zasahovania vyriešili problémy, ktoré majú so svojou identitou. Ukrajinci to riešia už od čias prezidenta Juščenka (2005 – 2010), ktorý posmrtné vyznamenal Stepana Banderu (1909 – 1959) ako hrdinu Ukrajiny. V júli 2016 premenovali kyjevský Moskovský prospekt, teraz nesie meno Stepana Banderu, hrdinu ukrajinského odboja proti Sovietskomu. Premenovávajú sa začalo prijatím zákonov o dekomunizácii v roku 2015, ukrajinský parlament prijal v máji 2015 o. i. štyri zákony, z nich prvý určuje trestnosť rozširovania totalitných ideológií a ich symbolov, teda komunistických práve tak ako nacionálnosocialistických, nacistických, druhý nariaďuje odstrániť pamätníky a názvy týkajúce sa sovietskej minulosti. Tretí má zaručiť otvorenie všetkých archívov zo sovietskej éry. A napokon štvrtý pripomína pamätať na „bojovníkov za nezávislosť Ukrajiny v 20. storočí“.

Treba poznamenať, že ústavní experti Rady Európy kritizovali nevyváženosť týchto zákonov, osobitne prehnané trestné opatrenia, no pre vtedajšiu politickú moc Ukrajiny, vládu, parlament, prezidenta v ére po „revolúcii dôstojnosti“ v roku 2014 išlo najmä o novú, tentoraz dôslednú etapu „odstránenia následkov sovietskeho obsadenia“. Otázkou však je, ako vlna likvidácie pomníkov, napríklad vyše tisíc sôch Lenina a premenovávanie stoviek názvov miest, námestí a ulíc prispela a prispieva k tomu, aby sa krajina vyrovnala a vlastne zmierila s vlastnou minulosťou. Zrútenie vyše tisícov Leninových sôch v ukrajinských pomeroch predstavuje aj odstránenie stelesnenia nielen zla, ale aj cudzej, sovietskej nadvlády. Teda 74 rokov sa celkom zjavne neposudzuje ako kapitola vlastných dejín, ale ako vláda niekoho iného, cudzieho. Kriticky na to poukazuje oxfordská odborníčka z oblasti politických vied Myroslava Hartmondová. Podľa ukrajinského umelca Leonida Maruščaka „nielenže pamätníky nie sú chránené, ale mizne umelecké dedičstvo, niektoré mestá na východe Ukrajiny, ktoré vznikli v rámci industrializácie v dvadsiatych rokoch 20. storočia, nemajú nijakú inú, len sovietsku minulosť, a vymazanie celej epochy znamená pre obyvateľstvo na tomto území spochybnenie vlastnej identity“.

Oddelenie Ukrajinskej pravoslávnej cirkvi od moskovského patriarchátu označil Petro Porošenko v marci 2019 pri oslavách 205. výročia narodenia Tarasa Ševčenka za „oslobodenie od kultúrnej okupácie, ktorá je rovnako nebezpečná ako okupácia teritoriálna“. (Pritom len v lete 2019 sa na púti stredom Kyjeva do Kyjevsko-pečorskej lavry zúčastnilo vyše 300 000 veriacich „moskovského“ patriarchátu.) Ruka v ruke s tým idú aj tri zákony o posilnení ukra-

jinského jazyka, 75 % programov elektronických médií musí byť v ukrajinčine, do roku 2020 má byť ukrajinčina vo všetkých stredných školách ako jediný vyučovací jazyk a ruština sa má používať len pri vyučovaní literatúry, no nie pri záverečných skúškach. Zákon o ukrajinčine ako štátnom jazyku, schválený v apríli 2019 v parlamente 278 hlasmi za a 38 proti, zavádza aj testy za znevážovanie ukrajinčiny.

Pritom jestvuje jazyková hranica medzi západom a východom, v oblasti a v meste Lvov 95 % obyvateľstva hovorí po ukrajinsky, kým vo východoukrajinskom Charkove 81 % po rusky. Celkovo 70 % obyvateľstva označuje ukrajinčinu za svoj materský jazyk, ale len 40 % ho pravidelne používa ako pracovný jazyk; 14 % označilo za materský jazyk ruštinu, napriek opatreniam proti dominancii ruštiny vo verejnom priestore ešte dnes okolo 60 % všetkých novín vychádza v ruštine, trojnásobne viac kníh sa predáva v ruštine než v ukrajinčine, napriek zákazu vyhľadávача Yandex a ruských sociálnych sietí väčšina Ukrajincov surfuje v ruštine. Podľa prieskumov sa oboma jazykmi hovorí v polovicike všetkých rodín, len po rusky alebo len po ukrajinsky v štvrtine. Pritom dvojjazyčnosť alebo ruština v rodinách dominuje v mnohých veľkých centrách počnúc Kyjevom, Charkovom, Odesou, Dniprom (bývalý Dnepropetrovsk), končiac Mariupolom, Mykolajevom, Kropyvnyckým, Černihovom. Iný obraz je však, pokiaľ ide o prináležitosť k ukrajinskému národu – okrem Krymu a neuznaného Donecka, Luganska, Donbasu, kde je početná a drvivá väčšina ruskojazyčného obyvateľstva, sa k nemu hlási obyvateľstvo vyše dvoch tretín územia (od 55 – 69 % na východe po 85 – 98 % v strede a na západe štátu). Prudko narastá aj počet žiakov základných škôl s ukrajinským jazykom. V sociálnych sieťach je hnutie „po ukrajinsky za tri mesiace“ pre ľudí s ruským materinským jazykom. „Časť ruskojazyčného obyvateľstva sa už rozhodla pre proeurópske smerovanie a vo väčšej miere dnes už hovorí aj po ukrajinsky a novozvolený prezident povedal, že budúce generácie budú hovoriť po ukrajinsky,“ uzatvára rozsiahly rozbor v *Le Monde diplomatique* odborník z oblasti politických vied zo ženevského výskumného centra pre Rusko a východnú Európu.

Majdanom v roku 2014 odstránený prezident Janukovyč sa snažil presadiť dvojjazyčný štát, ruštinu v roku 2012 uznal za druhý štátny jazyk tam, kde bolo aspoň 10 % ruskojazyčného obyvateľstva. Po zvrhnutí Janukovyča parlament v prvom rozhodnutí ešte v roku 2014 zrušil štatút ruštiny ako druhého oficiálneho jazyka, „to viedlo k prudkým Moskvou podporovaným a ukrajinskou armádou potlačovaným protestom na východe, a niekoľko týždňov nato došlo k ruskej anexii Krymu“, ako uvádza Nikita Taranko Acosta zo ženevského Centra ruských a východoeurópskych štúdií.

Pre Ukrajinu je neľahké vytvoriť si nové národné sebazpoznanie, urobiť nový výklad svojich dejín a osobitne zmieriť sa s vlastnou minulosťou. Napokon, krajina sa vždy definovala vymedzovaním voči niekomu inému, opozíciou voči nepriateľom, kolonizátorom, utlačovateľom. Zákon o pamäti na „bojovníkov za nezávislosť Ukrajiny v 20. storočí“ má vyplniť túto medzeru tým, že dáva dôraz na niečo pozitívne v dejinách Ukrajiny. Lenže vyznamenaním hrdinov ako Bandera sa kladú na jednu úroveň kolaboranti s nacizmom, UPA na jednu úroveň napríklad s tými, ktorí v sedemdesiatych rokoch zápasili za ľudské práva. „Bandera bojoval proti Stalinovi, ale to neznamená, že sa od seba veľmi líšili,“ konštatuje špičkový znalec profesor Timothy Snyder z americkej Yalovej univerzity, „lebo nacionalistický vodca Bandera v tridsiatych rokoch ako prvý krok dal zlikvidovať svojich odporcov“ práve tak ako Stalin.

Počas osláv konca druhej svetovej vojny (rok po Majdane) v máji 2015 napríklad vtedajší prezident Porošenko povedal, že bojovníci UPA vytvorili druhý front boja proti nacizmu, pričom sa ani slovom nezmienil o „zločinoch UPA a kolaborácii UPA s nacistickým Nemeckom ani o význame Červenej armády a partizánov na porážke hitlerovského Nemecka“. V roku 2016 poľský Sejm veľkou väčšinou odhlasoval, že „masakry na dnešnom území Ukrajiny, vtedajšej Volyni a východnej Haliči, v roku 1943 boli etnickými čistkami, vyvražďovaním, v ktorom ukrajinskí nacionalisti vyvraždili 40- až 100-tisíc ľudí s tým, že zodpovednosť za to nesie Stepanom Banderom založená UPA“. Tá „istý čas kolaborovala s nacistami a pozabíjala množstvo Židov“.

■

Riaditeľ Ukrajinského inštitútu národnej pamäti, inštitúcie, ktorá píše oficiálnu verziu ukrajinských dejín, považuje účasť UPA na masakrách vo Volyni a vo východnej Haliči za „otázku uhla pohľadu“, ako píše francúzski žurnalisti Laurent Geslin a Sébastien Gobert. Podľa nich „relativizácia masakier vyvoláva obavy, že spracovávanie sovietskych archívov sa bude odohrávať veľmi jednostranne“. Podľa Ioulie Shukanovej z Parížskej univerzity v Nanterre „by sa dokumenty nemali sústreďovať výlučne na diskreditáciu sovietskej éry, ale na napísanie vyvážených dejín Ukrajiny“.

Podľa kanadsko-ukrajinského historika Serhija Jekelčyka „Bandera sa stal symbolom proti korupčnému, Ruskom podporovanému režimu, stal sa symbolom strojcu, zakladateľa, pôvodcu exkluzívneho etnonacionalizmu a prihlásiť sa k Banderovi je dnes to isté ako prisahať vernosť ukrajinskému štátu, a toto národné sebaujasvetľovanie potlačilo všetky predchádzajúce, a to môže teľrajšie konflikty ešte väčšmi skomplikovať, zauzliť“.

Okolnosti pôsobenia UPA sú predmetom nového historického spracovania aj u nás, osobitne pokiaľ ide o presun jednotiek UPA cez Československo v súvislostiach studenej vojny v roku 1947. Prechod UPA cez československé územie do západného Nemecka v roku 1947 či poukaz na vykonštruované obvinenia spolupráce s UPA ako nástroja diskreditácie gréckokatolíckej cirkvi v Čes-

Lucia Dunajová: Okno, olej na plátne, 2018

koslovensku zatláča termín banderovci. Ide o „príslušníkov UPA a civilnej siete OUN, ktoré sa prebýjali do demokratického sveta“. Je to nová terminológia aj v našej historiografii, veď v roku 1947 západné Nemecko, osobitne Bavorsko, bolo obsadené okupačnými armádami a išlo o územie, na ktoré sa vzťahovala denacifikácia, jednotky i jednotlivci UPA sa tam zrejme neprebýjali za demokraciou. Je to oveľa zložitejšie, ale aj zaujímavejšie, pokiaľ ide o udalosti na východnom Slovensku a ponajprv propagačné výjazdy UPA na slovenské úze-

mie, plné dodnes nepoznaných drám. Ale zrejme sa treba vystríhať, aby sme sa vyrovnávali so zložitou dejín tým, že všetko obrátíme hore nohami v súlade s našimi susedmi. Tí sú totiž hnaní práve tak vnútornými politickými a medzinárodnými problémami, ako aj hľadaním, kde ukotviť svoju identitu a ako stotožniť zápas za demokraciu s odstránením systému oligarchov ovládajúcich štát od roku 1991.

V zápase o výklad zložitosti ukrajinských dejín, ako aj súčasnosti si nemožno nevšimnúť výraznú dávku kategorickej jednoznačnosti nami citovaných intelektuálov. Pre Serhija Žadana je naskrze jasné, že Nemecko svojím pridržiavaním na výstavbe plynovodu po dne Baltického mora z Ruska priamo do Nemecka si na Ukrajine nijakých priateľov nenájde, je to vlastne súčasť koketovania s diktátorom a prejav dvojtvárnosti štátov EÚ, ide teda o politický projekt a hospodárska spolupráca s Ruskom je vlastne akoby vzdaním sa európskych hodnôt.

Takáto predstava európskej spolupráce je akoby výzvou na riešenie európskych problémov s vylúčením Ruska, inými slovami, je to vlastne výraz ponímania hraníc Európy, hraníc Európskej únie tam, kde sa končia hranice Ukrajiny. Rozsah celého problému vnímania a nevyhnutného pochopenia pre súčasnú Ukrajinu a jej inteligenciu vidieť v tvrdení Kateryny Botanovovej, v ktorom hádže do jedného vreca sovietske Rusko a autoritárne režimy v Poľsku a v Rumunsku a medzivojnové Československo. Tvrdenie, že Ukrajinci „boli nanovo utláčaní a oberaní o svoje práva“ tým, že sa „časť ich územia rozdelila medzi štyri štáty“, medzi nimi Československo, je paradoxne rovnakým tvrdením ako o útlaku Ukrajincov, ktoré až do roku 1989(!) dominovalo nielen v sovietskej historiografii, ale aj v prácach niektorých československých historikov. Pričlenenie (v zmysle medzinárodných dohôd po prvej svetovej vojne) Podkarpatskej Rusi ako súčasti novovznikajúceho československého štátu sa udialo na základe súhlasu miestnych orgánov, tie napokon po boľševickom októbri 1917 v Rusku a boľševickom prevrate v Maďarsku ani nemali inú lepšiu šancu, len si zvoliť Československo. Roky prináležitosti vtedajšej Podkarpatskej Rusi k československému štátu patria k najlepším obdobiam miestneho obyvateľstva. Je pozoruhodné, že na „školách sa dnes falšujú dejiny a o československom období v dejinách Zakarpatska sa nehovorí pozitívne a ukrajinské úrady sú proti snahám prezentovať odkazy predvojnového Československa; nový jazykový zákon prijatý dva roky po Majdane zrušil zavedením ukrajinčiny ako oficiálneho úradného jazyka rusínsky“.

Je to všetko nesmierne zauzlené, každé účelové zjednodušenie záľahy faktov znehodnocuje argumentáciu o Ukrajincoch ako obetiach dejín, obetiach, kto-

rým nebolo dopriať mať vlastný štát. Môžeme za obmedzenie práv považovať fakt, že 16. mája 1919 v súhlase s pripojením k československému štátu požadovali Rusíni (nie Ukrajinci) širokú autonómiu v rámci česko-slovensko-ruskej federácie, ktorá mala zahŕňať Šariš, Zemplín aj Spiš, teda časti východného Slovenska, a to sa neuskutočnilo? Pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu bolo potvrdené medzinárodnou zmluvou v Saint Germain 10. septembra 1919 a hranice Podkarpatskej Rusi s Maďarskom boli vymedzené 12. júla 1919 a definitívne stanovené Trianonskou mierovou zmluvou 4. júna 1920. Hranice medzi Rumunskom a Československom, s ktorými CRNR (Centrálna ruská/rusínska/ národná rada) nesúhlasila, potvrdila zmluva zo Sèvres z 10. septembra 1920.

Pre nás je celá problematika možno o to dôležitejšia, že Podkarpatská Rus akoby ani v roku 2018 k oslave storočnice Československa nepatrila, hoci dvadsaťročné súžitie v jednom štáte zanechalo veľa dedičstva. Ako vidieť, pre rovnaký výklad tohto obdobia na Ukrajine súčasnej éry hľadania identity zrejme ťažko hľadať partnera. A tak kultúra – najmä literatúra, osobitne próza autorov aktívnych v uplynulom desaťročí – by možno mala byť našim kľúčovým sprievodcom európskej krajiny, štátu, národa ešte vždy akoby v stave hľadania, hľadania identity, ktoré sprevádza každý stav zrodu, osobitne bolestivého zrodu európskej spolupatričnosti plného nových ilúzií a najmä dezilúzií.

Čím viac faktov a čím menej zjednodušení – po tom treba volať osobitne teraz, keď má ísť znovu o pochopenie spoločných dejín a formovanie spoločných osudov tentoraz v rámci spoločnej Európy.

Použitá literatúra

Le Monde diplomatique, december 2016

Lidové noviny 4. mája 2019

Neue Zürcher Zeitung 15. apríla 2017

Neue Zürcher Zeitung 23. marca 2019

Neue Zürcher Zeitung 9. apríla 2019

J. Rychlík, M. Rychlíková: Podkarpatská Rus v dejinách Československa 1918 – 1946, Praha, Vyšehrad, 2016

M. Syrný a kol.: Slovensko a Európa v roku 1947, Banská Bystrica, Múzeum SNP, 2018